УДК 159.922.6

М. К. Романова

ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ ДОРОСЛОЇ ОСОБИСТОСТІ

Досліджено екологічну свідомість особистості дорослого віку. Вивчено особливості детермінації екологічної свідомості. Розглянуто особливості впливу статевої приналежності, рівнів освіченості, емпатії, характеристик самоставлення та самоактуалізації дорослої особистості на рівень розвитку її екологічної свідомості.

Ключові слова: *екологічна свідомість, гендерні особливості, емпатія, самоставлення, самоактуалізація особистості.*

Постановка проблеми. Сучасний стан екології нашої планети гостро піднімає загальну проблему людського буття. Зважаючи на це актуалізується необхідність спрямування світоглядного розвитку людства від егоцентризму до екоцентризму.

У зв'язку зі створенням єдиного інформаційного простору людство отримує велику можливість для психологічної самоосвіти, самопізнання, усвідомлення себе унікальною розумною частиною єдиного цілого – ноосфери Землі (В. І. Вернадський). Дослідженням гармонійної взаємодії у системі «людина – природа» займається екологічна психологія.

Екологічна свідомість як предмет екологічної психології вивчається такими науковцями як А. А. Алдашева, О. В. Білоус, Е. В. Гірусов, О. В. Грезе, С. Д. Дерябо, В. В. Медведєв, В. П. Онопрієнко, А. А. Фурман, Т. Ф. Юркова, В. О. Ясвін та ін. Упродовж останнього десятиріччя значна частина психологічних надбань присвячується висвітленню питань екологічних цінностей та їх зв'язку з професійною орієнтацією особистості.

Суттєвою особливістю сучасних психологічних досліджень є їх зосередження на становленні екологічної свідомості в юнацькому віці (О. В. Грезе, 2009) та визначенні місця екологічних цінностей в аксіологічній системі суб`єктів трудової діяльності (О. В. Білоус, 2006). Проблема вивчення чинників розвитку екологічної свідомості не отримала належного відображення у наукових розробках.

Таким чином, **об'єктом** нашого дослідження є екологічна свідомість дорослої особистості, а **предметом** – чинники її розвитку.

Метою роботи є дослідження чинників розвитку екологічної свідомості особистості дорослого віку. Розв'язуються наступні **завдання**: вивчення особливостей розвитку та детермінації екологічної свідомості; визначення чинників розвитку екологічної свідомості дорослої особистості (рівнів освіченості й емпатії, особливостей самоставлення та самоактуалізації).

Основний зміст. Під *екологічною свідомістю* традиційно розуміється сукупність екологічних уявлень, існуючого ставлення до природи, а також відповідних стратегій і технологій взаємодії з нею [11, с.24]. Саме сформований тип екологічної свідомості визначає поведінку людей по відношенню до природи.

Екологічна свідомість у вузькому сенсі як ціннісне ставлення до природи розглядається як різновид свідомості поряд з такими його видами, як економічна, політична, правова, релігійна тощо.

Свідомість є найскладнішою реальністю, що має свою структуру і рівні, які до кінця ще не визначені та по-різному трактуються науковцями. Розглядаючи екологічну свідомість як різновид свідомості дорослої особистості, зупинимося на її трьох вимірах [5, с. 468]:

1. Духовний вимір, що виникає з моменту першої посмішки немовляти разом з базовим почуттям довіри/недовіри до себе й оточуючого світу та формується впродовж онтогенезу. На цьому рівні свідомість особистості знаходиться між *Я — Ти, Я — Інший* (М. Бубер, М. М. Бахтін, С. Л. Рубінштейн). Його можна називати світом або простором *між*, який вимагає заповнення *Іншим*, відмінним від самого індивіда: іншим *Я*, іншою реальністю. За висловом М. Бубера, при порушенні простору *між*, діалектики або діалогу у стосунках *Я – Інший (Я – Природа)* особистість втрачає людське [5, с. 468].

Духовний вимір, розвиваючись, стає колискою свободи, моральної поведінки, совісті і, за нашою думкою, більшою мірою, аніж інші рівні свідомості, зумовлює розвиток її екологічної складової. Саме духовний аспект свідомості зумовлює наповнення простору (стосунків) між людиною і природою певним змістом, що ґрунтується на одному з базових почуттів: довіри або недовіри. Якщо характер взаємодії особистості і оточуючого світу базується на недовірливих стосунках, людина протиставляє себе силам і об'єктам природи, боїться їх і тому намагається оволодіти природою. Якщо вище означена взаємодія зумовлена почуттям довіри, стосунки між людиною, іншими і природою наповнюються гармонією, взаємоповагою, що веде до усвідомлення себе частинкою великого цілого (планети Земля, Всесвіту) та до конструктивних дій зі збереження природних ресурсів, відновлення рівноваги у системі «людина – природа».

2. Буттєвий («буттєво-емпіричний») вимір. Його складовими є біодинамічна тканина живого руху, предметної дії та чуттєва тканина образу. В рамках екологічної свідомості цей рівень зумовлює певну поведінку особистості, що спрямована на природу, формує тактику і стратегію взаємодій людини з навколишнім середовищем.

3. Рефлексивний («буттєво-гносеологічний») вимір, образом якого є значення і сенс (зміст, значення).

Роль значення і сенсу в екологічній свідомості особистості досить повно висвітлюється в дисертаційному дослідженні О. В. Білоусом (Білоус О. В., 2006). Ми ж розглядаємо духовний шар екологічної свідомості дорослої особистості, досліджуємо зміст простору, що знаходиться між дорослою людиною і оточуючим світом: природою й іншими людьми.

Розвиток екологічної свідомості особистості є біологічно і соціально зумовленим процесом. Дія біологічних передумов полягає в тому, що становлення людського організму відбувається за певною програмою, заданою генотипом. Форми соціальних факторів впливу – об'єкти, явища природи, самі люди, їхні взаємини, створені ними речі, знаряддя праці, мовні засоби, духовні цінності, – все це, за думкою В. І. Вернадського, називається ноосферою і тому має планетарну значущість.

На розвиток екологічної свідомості дорослої особистості впливають як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники. Об'єктивними чинниками є рівень економічного та культурного розвитку суспільства, існуюча система освіти, генотип і стан здоров'я людини. До суб'єктивних чинників науковці відносять особливості спонукальної сфери, самосвідомості, активності, спілкування, систему ставлень особистості (Скрипченко О.В., 2006).

Важливим біологічним (внутрішнім) чинником розвитку екологічної свідомості ми вважаємо статеву приналежність. Висвітлюючи перспективи розвитку екологічної спрямованості, науковці підкреслюють необхідність поєднання західного способу мислення, що є пануючим у самосвідомості сучасної особистості, зі східним [10, с. 203]. У ґендерному аспекті східний тип мислення асоціюється з особливостями самосвідомості жінок, а західний – з особливостями самосвідомості чоловіків.

Східний тип мислення – синтетико-інтуїтивний, циклічний, цілісний, що породжується і керується правою півкулею головного мозку людини, яка є провідною у більшості жінок. Західний тип мислення – аналітико-раціональний, лінійний, прагматично-філософський, що властивий процесам лівої півкулі мозку, на які спирається більшість чоловіків. Західний тип мислення апелює до категорій, за ним процес пізнання йде від слова до сприймання, яке буває зовнішнім або внутрішнім. Східному типу притаманне злиття зовнішнього та внутрішнього сприймання світу (Гайдеґґер М., 1927). Західний тип мислення зумовлює технологічний, матеріальний прогрес, а східний тип мислення – духовно-моральний.

В. О. Ясвін виокремлює наступні характерні особливості ставлення людини до світу природи, які засновано на східних культурних традиціях [11, с. 186-187]:

1) Глибока психологічна участь людини у світі природи.

2) Відсутність в образі світу дихотомічного поділу на «людське – суб'єктне» і «природне – об'єктне», внаслідок чого забезпечується почуття єдності власного *Я* зі світом природи.

3) Ставлення до природи насамперед як до духовної цінності, прагнення людини піднятися до рівня природної гармонії. Взаємодія зі світом природи носить в основному непрагматичний характер.

Фізіологічні особливості, материнський інстинкт жінок накладають свій відбиток на розвиток свідомості та зумовлюють їхню психологічну єдність із законами, циклами природи. Емоційна спрямованість жінок на оточуючий світ у порівнянні з егоцентричною емоційністю чоловіків зумовлює більший розвиток екоцентричного типу свідомості у осіб слабкої статі, в порівнянні з чоловіками [2]. Під дією гендерного стереотипу особи сильної статі більшою мірою спираються на суспільну свідомість, підкорюються нормі престижу та статусу [2]. Саме тому чоловіки та емансиповані жінки, які нехтують сімейними цінностями й орієнтовані на досягнення влади, не можуть узгодити свої екологічні потреби зі спрямованістю та меншою мірою схильні до екоцентризму.

Водночас, західний тип мислення, що більшою мірою властивий чоловікам, дозволяє на раціонально-логічному рівні узагальнити власні знання про природу, усвідомити своє місце у світі та спрямувати свою свідомість у напрямку здійснення гармонійних стосунків з оточуючим світом на підґрунті суб'єктно-суб'єктної взаємодії. Саме тому поєднання позитивних проявів західного і східного типів мислення допоможе і чоловікам, і жінкам наповнити простір взаємодії між природою і людиною гармонійним змістом.

Отже, статева приналежність та гендерні стереотипи сприймання світу є суттєвими об'єктивними чинниками розвитку екологічної свідомості дорослої особистості.

Розкриваючи сутність соціально обумовлених факторів розвитку екологічної свідомості, доречно зупинитися на рівні освіченості дорослої людини. Проблеми екологічної освіти знаходяться в центрі уваги міжнародного співтовариства. Створення мережі освіти, що передбачає постановку екологічних питань у центр усіх навчальних програм, починаючи з дитячих дошкільних установ і закінчуючи вузами, підготовкою вчителів й управлінського апарату, ЮНЕСКО вважає стратегічним напрямком вирішення екологічних проблем. Метою екологічної освіти є формування екологічної особистості. Екологічною особистістю є особистість, яка володіє екоцентричним типом екологічної свідомості [10, с. 160].

Вищі навчальні заклади, в порівнянні з установами середньо-спеціальної освіти, дають своїм абітурієнтам значно вищий рівень екологічної освіти, який конкретизується на рівні трьох основних завдань: а) формування адекватних екологічних уявлень, б) формування ставлення до природи, в) формування системи вмінь і навичок (технологій) взаємодії з природою [10, с.160].

Рівень екологічної освіти формує певний рівень екологічної свідомості дорослої особистості. Вища освіта краще, аніж середня спеціальна, формує в особистості

уявлення про світ природи як духовну цінність, дозволяє зрозуміти єдність людей і природи на *спільному екосистемному рівні*, зумовлює високий рівень розвитку афективно-емоційного, когнітивного, практичного і вчинкового компонентів ставлення до природи тощо.

Саме тому рівень освіченості виступає соціально обумовленим і об'єктивним чинником розвитку рівня екологічної свідомості на всіх етапах дорослішання.

Аналізуючи суб'єктивні особистісні чинники розвитку екологічної свідомості дорослої людини, ми спираємося на концепцію особистості В. М. М'ясищева, центральним елементом якої є поняття *ставлення.* Науковець виділяє три основні типи ставлень особистості: а) до людей; б) до себе; в) до зовнішнього світу [6]. При цьому ці групи ставлень утворюють систему, розвиваються у взаємозв'язках та впливають один на одного. Ця система ставлень людини до навколишнього світу і до самої себе є найбільш специфічною характеристикою особистості, більш специфічною, ніж, наприклад, низка інших її компонентів, таких, як характер, темперамент, здібності.

Розкриваючи сутність поняття «ставлення» в психології, В. М. М'ясищев вказує на те, що психологічний зміст ставлення полягає в тому, що воно є однією з форм відображення людиною оточуючої дійсності. Формування ставлень у структурі особистості відбувається в результаті відображення людиною на свідомому рівні сутності тих соціальних об'єктивно існуючих відносин суспільства в умовах її макро- і мікробуття, в якому вона живе [6, с. 3].

Ставлення особистості до природи (зовнішнього світу) є невід'ємним атрибутом екологічної свідомості, яка вивчається через екологічні цінності, потреби та спрямованість дорослої людини.

Ставлення ж людини до оточуючих її людей і до самої себе ми розглядаємо як особистісні чинники розвитку екологічної свідомості дорослої особистості. Саме ці типи ставлення зумовлюють наповнення простору взаємин у системі «людина – природа» певним змістом, за допомогою якого особистість здійснює вибір напряму розвитку власного світогляду (до егоцентризму чи до екоцентризму). Особливості вище зазначеного змісту впливають на суть духовного виміру екологічної свідомості й визначають її певний рівень у особистості дорослого віку.

В основі ставлення людини до оточуючого світу науковці вбачають емпатію, тобто здатність до розуміння особистістю психічних станів інших людей і співпереживання їм (Гамезо М. В., 1986). Водночас, емпатійне ставлення відноситься не лише до стосунків між людьми, воно поширюється і на площину стосунків системи «людина – природа», і на самоставлення особистості [3].

Емпатія є складною психологічною системою забезпечення *Я – Ти-зв'язку* у взаємодії людини зі світом, специфічною формою відображення об'єктивної реальності, якою є внутрішній (суб'єктивний) життєвий світ іншої людини [3, с. 21].

Прояв трансфінітної емпатії у дорослої особистості як духовний (вищій) рівень емпатії, забезпечує злиття «Я» і «Ти», тобто ставлення до Іншого, як до самого себе. Така емпатія властива відкритій особистісній системі, тобто особам, для яких основною цінністю є положення «бути, а не мати» [3, с. 30].

В основі емпатійності лежить спрямованість на інший суб'єкт або об'єкт. Автор загальнопсихологічної теорії емпатії Л. П. Журавльова досліджує цей феномен як системне утворення, яке водночас є структурним елементом більш складної метасистеми «суб'єкт – природа». Емпатійність у таких системах проявляється у вигляді стосунків. Науковець виділяє емпатійні стосунки в двох мезасистемах: система ставлень до людей, а також до світу явищ і предметів (у т.ч. і до світу природи) [3, с. 69]. Л. П. Журавльова розглядає емпатійні стосунки в якості зв'язка суб'єкта (внутрішній світ людини) з суб'єктивною реальністю (глибинна суть світу природи). У системі «людина – природа» суб'єктивною дійсністю є проектований, уявний, приписуваний антропоморфізованим явищам і об'єктам природи, тобто каузальний суб'єктивний світ [3, с. 69]. Різномодальне реагування дорослої особистості на емпатогенну ситуацію у системі «людина – природа» є умовою біполярного розвитку емпатійного процесу – як у напрямку просоціальної (природоохоронна діяльність, любов до об'єктів природи тощо), так і в напрямку асоціальної поведінки (байдуже або варварське ставлення до оточуючого світу).

За умови функціонування емпатії як вищої психічної функції, що опосередкована високою особистісною зрілістю суб'єктів, у яких смислова сфера досягла духовного рівня розвитку, відбувається злиття їх внутрішніх світів, повне взаємопроникнення та спілкування на одному рівні у системах «людина – людина», «людина – природа».

Американський психолог К. Роджерс визначає емпатію також не як стан, а як процес, який характеризується вмінням «на деякий час залишити осторонь власні точки зору та цінності, щоб увійти у світ іншого без упередження. Перефразовуючи вислів засновника феноменологічної теорії особистості, емпатія передбачає входження людини в світ природи і перебування в ньому «як удома» [8, с. 414-415].

Розвиток екологічної свідомості на підґрунті екоцентризму залежить від рівня інтегральної емпатії зрілої особистості. Зважаючи на феноменальні характеристики homoемпатії, зооемпатії, фітоемпатії та квазіемпатії як типів емпатійних стосунків, а також універсальної емпатії [3, с. 72-73, 296], можна припустити, що вони є вагомими чинниками розвитку екологічної свідомості особистості.

Гідне ставлення дорослої особистості до оточуючого світу неможливе без аутоемпатії, позитивної «Я-концепції», включення у ці процеси ставлення людини до самої себе, яке реалізується у вигляді ставлення «до себе, як і до Іншого» [7]. Саме ставлення до себе є підґрунтям, на якому будується психічне здоров'я особистості, успішність її взаємодії з іншими людьми та світом

природи. Б. Г. Ананьєв розглядає самоставлення як значущу категорію психологічної науки взагалі та фактор, що зумовлює гармонійний розвиток особистості [1]. Досліджуючи структуру самосвідомості особистості, С. Л. Рубінштейн виокремлює у ній самоставлення як один із провідних компонентів, який має опосередкований характер та зумовлюється життєвим досвідом особистості.

Питання онтогенезу самоставлення, основні механізми формування сталого позитивного самоставлення і значущі чинники порушення нормального розвитку особистості отримали найбільш повний розвиток у працях І. С. Кона (1978), М.І. Лісіної (1986); В. В. Століна (1985); І. І. Чеснокової (1977); Є. Т. Соколової(1995); С. Р. Пантілєєва (1991); В. Ф. Сафіна (1986); А. А. Бодальова (1987); К. Роджерса (1959); К. Хорні (1937); М. Розенберга (1965); Р. Бернса (1986) та ін.

За К. Роджерсом, підґрунтям самоставлення особистості є особливості її «Я-концепції», яка може бути позитивною або негативною, починає формуватися з раннього дитинства та змінюється (вдосконалюється або нівелюється) впродовж онтогенезу. Я-концепція відображає ті характеристики, які людина сприймає як частину себе [9, с. 540]. Ці якісні характеристики (позитивні та негативні) є основою «мікросвіту» людини, які вона переносить (екстеріорізує) на «макросвіт»: навколишній світ, явища й об'єкти природи, весь Всесвіт.

Російські психологи В. В. Столін і С. Р. Пантілєєв виокремлюють в основі макроструктури самоставлення наступні базові виміри, кожен з яких має позитивний і негативний полюси: самоповага, аутосимпатія, самопрезирство, самоінтерес, очікування позитивного ставлення від оточуючих, самоприйняття, саморозуміння, самозвинувачення, самокерівництво і самопослідовність.

Ці виміри інтегруються в загальне позитивне або негативне ставлення до себе, інтегральне почуття «за» або «проти» власного *Я*. Згідно уявлення про особистість як відкриту систему, що обмінюється енергією та інформацією з оточуючим світом, та положення Л. С. Виготського про взаємозв'язок людини і середовища, характер та якість самоставлення людини впливає на її ставлення до природи і зумовлює певний розвиток екологічної свідомості її особистості.

Спираючись на висновки науковців про те, що доросла людина з високо розвиненою системою екологічних ставлень є гармонійною особистістю, яка є носієм власного та суспільного духовного потенціалу і здатна до саморозвитку й самодетермінації, до суб'єктивних чинників розвитку екологічної свідомості ми також відносимо рівень самоактуалізації дорослої особистості. Під *самоактуалізацією*, зазвичай, розуміється збалансоване та гармонійне розкриття всіх сторін особистості та їх використання у вирішенні проблеми пошуку свого місця у природній і соціальній структурах [4, с. 120].

Досліджуючи феномен самоактуалізації, А. Маслоу (1987) звертає увагу на прагнення людини стати такою, якою вона може стати. Головною рушійною силою здорової особистості науковець визначає потребу людини в розвитку та повній актуалізації її здібностей.

Американський психолог підкреслює, що психологічне життя особистості у багатьох його аспектах проживається в одному вимірі, коли людина зациклена на «ліквідації дефіциту», підґрунтям якого є базове почуття недовіри до світу, та в цілком іншому, коли вона керується самоактуалізацією, «потребою в розвитку», в основі якої лежить довіра й відкритість до оточуючих [8, с. 517-529]. Також автор стверджує, що самоактуалізація властива переважно людям старшого віку, і тому вона уявляється йому вищою межею, вершиною Буття [Там само].

Досліджуючи складні стосунки самоактуалізованої особистості до самої себе, А. Маслоу знаходить парадокс: «Саме така людина, Его якої знаходиться на вершині її могутності, легше за все забуває Его або підіймається над ним… Такі люди можуть повністю поринути у сприйняття, дію, насолоду та творчість. Ця здатність думати більше про світ, а ніж про себе, відмовитися від егоцентризму… Чим більшою мірою мотивація особистості спрямована на розвиток, тим сильніше вона здатна зосереджуватися на вирішенні проблеми і тим більше вона здатна виходити за рамки самосвідомості в своєму ставленні до об'єктивного світу» [8, с. 526]. Отже, доросла людина, метою якої є прагнення до самоактуалізації, наповнює простір стосунків між людиною і природою духовним еколого-гуманістичним змістом суб'єкт-суб'єктної взаємодії, проявляє власну активність до вирішення природоохоронних проблем і розвивається від егоцентризму до екоцентризму.

Особистість, що досягла цього вищого рівня, реалізує всі свої таланти, здібності та особистісний потенціал, виступає зразком психічного здоров'я, приймає себе, оточуючих і природу такими, якими вони є [9, с. 494, 515, 520].

Наступні характеристики самоактуалізованої особистості віддзеркалюють якості людини з високим рівнем екологічної свідомості: ефективне сприйняття реальності, вміння жити «тут і зараз»; повне прийняття себе, інших і природи; концентрування на життєвій місії; незалежність і потреба в усамітненні на лоні природи; автономія і «самодостатність»; багатство суб'єктивного досвіду; відчуття гармонії зі світом і вихід за межі власного «Я»; прояв милосердя та вищої любові до оточуючого, доречне прагнення допомогти; високо розвинуте почуття емпатії і здатність до глибоких міжособистісних стосунків; розмежування засобів і цілей; демократичність і уникнення прагнення до авторитаризму й домінування; природна і спонтанна креативність; вміння опиратися тому, що суперечить власним, у тому числі й екологічним цінностям [9, с. 514-520].

Отже, самоактуалізація дорослої особистості зумовлює прояв екоцентричних якостей людини і тому є чинником розвитку її екологічної свідомості.

Висновки:

1. Рівень розвитку екологічної свідомості дорослої особистості зумовлено особливостями наповнення простору між «людиною» і «природою», що визна-

чає духовний вимір свідомості і є його змістовною характеристикою.

2. Рівень розвитку екологічної свідомості дорослої особистості зумовлюється низкою суб'єктивних і об'єктивних особистісних чинників. Статева приналежність та ґендерні стереотипи особистості, які виступають в якості об'єктивних чинників розвитку екологічної свідомості, формують західний (більш властивий чоловікам) або східний (більш властивий жінкам) тип її мислення і тому зумовлюють розвиток світогляду людини у відповідному напряму: егоцентризму або екоцентризму.

3. Потужними суб'єктивними особистісними чинниками розвитку екологічної свідомості особистості є рівні її освіченості й емпатії, особливості самоставлення та самоактуалізації.

Перспективу своїх подальших досліджень вбачаємо у вивченні онтогенетичної динаміки екологічної свідомості особистості дорослого віку, а також в розробці психокорекційної програми з розвитку екологічної свідомості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Борис Герасимович Ананьев. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1968. – 339 с.

2. Берн Ш. Гендерная психология / Шон Меган Берн. – СПб: Олма-ПрессИнвест, 2004. – 320 с.

3. Журавльова Л.П. Психологія емпатії: [Моногр.] / Л. П. Журавльова. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – 328 с.

4. Медведев В. И. Экологическое сознание: [Учеб. пособ.; изд. второе, доп.] / В. И. Медведев, А. А. Алдашева. – М.: Логос, 2001. – 384 с.

5. Мещеряков Б. Г. Большой психологический словарь / Под ред. Мещерякова Б.Г., Зинченко В.П. – М.: Прайм – Еврознак, 2003. – 672 с.

6. Мясищев В.Н. Психология отношений: Под ред. А. А. Бодалёва / Вступ. статья А. А. Бодалёва. – М.: Изд-во «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «МОДЭК», 1995. – 356 с.

7. Пантилеев Р. С. Самоотношение / Психология самосознания: [хрестом ат]. – Самара: БАХРАХ-М, 2000. – С. 208-242.

8. Психология мотивации и эмоций / Под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, М. В. Фаликман. – М.: АСТ: Астрель, 2009. – 704 с.

9. Хьелл Л., Зиглер Д. Теорииличности. – 3-е изд. / Л. Хьелл, Д. Зиглер – СПб.: Питер, 2011. – 607 с.

10. Шмалєй С. В. Екологічна особистість / С. В. Шмалєй – К.: Бібліотека офіційних документів, 1999. – С. 203-204.

11. Ясвин В.А. Психология отношений к природе / В.А. Ясвин. – М.: Смысл, 2000. – 456 с.

М.К. Романова

ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ ВЗРОСЛОЙ ЛИЧНОСТИ

Исследуется экологическое сознание взрослой личности. Изучаются особенности детерминации экологического сознания. Рассматриваются особенности влияния половой принадлежности, уровней образованности и эмпатии, характеристик самоотношения и самоактуализации взрослой личности на уровень развития её экологического сознания.

Ключевые слова: экологическое сознание, гендерные особенности, эмпатия, самоотношение, самоактуализация личности.

M. K. Romanova

FACTORS OF DEVELOPMENT OF ADULT PERSONALITY'S ECOLOGICAL CONSCIOUSNESS

The article deals with ecological consciousness of adult personality. The interrelationship between ecocentric outlook of personality and high level development of its ecological consciousness is defined; peculiarities of ecological consciousness determination are considered. Peculiarities of influence of adult personality`s gender, educational and emphatic levels, self-attitude and self-actualization characteristics on the development level of its ecological consciousness are examined as well. Moral concept of personality`s ecological consciousness is investigated. The fact that development level of ecological consciousness of adult personality is conditioned by a number of subjective and objective personal features is determined. Personality`s gender stereotypes have been defined as objective factors which affect the development of ecological consciousness. It is ascertained that adult personality`s gender stereotypes form western (more specific for men) or eastern (more specific for women) type of thinking and each of these types causes the development of outlook in a certain direction: egocentric or ecocentric. Levels of personality's educational and empathy peculiarities of self-attitude and self-actualization are defined as strong subjective personal factors of the development of ecological consciousness of personality. The dependence of the development of ecological consciousness of personality on the level of integral empathy is clarified. The influence of character and features of personality's self-attitude on his attitude towards nature and on the development of ecological consciousness is theoretically proved.

Keywords: ecological consciousness, gender identity, empathy, self-attitude, self-actualization of a personality.

Подано до редакції 14.05.2013